

певної судової системи в роки страшних гонінь і свідомо провокованих владою церковних розколів. Але і створення тієї системи судів, яка проектувалася в передреволюційний період, теж було неможливе в нових умовах.

Церковний суд в радянський період – це ненаписана сторінка в історії РПЦ. Сам інститут релігійного суду був заборонений владою, проте рішення про позбавлення сану, про заборону в богослужінні приймалися неодноразово. Неодноразово архіереї виводили за штат кліриків, неугодних властям. Весь цей досвід дотепер ще не став предметом аналізу.

Роблячи висновок відносно сучасної ситуації на підставі історичних даних, можна привести як приклад роботу римського ченця Грациана з Болоньї (XII ст.). Він склав обширний труд «Узгодження неузгоджених канонів». У Російській Церкві крім «Книги правил» існує Керманич, Статут духовних консисторій, численні укази Синоду, рішення Соборів, у тому числі і Помісного Собору 1917–1918 рр., Помісних Соборів XX ст. Ніхто не узгоджував цей матеріал. У архіерея і єпархіального суду є чудова можливість вибрати саме ті норми, які їм до вподоби. Схоже, що всупереч канонам і історичній традиції укладачі виходять з принципу непогрішності єпископа і втечі священників і пастви в «інакомислення» вже не бояться.

Литература

1. Лесков Н. Духовный суд. – СПб., 1880.
2. Резолюция Филарета, митрополита Московского в «Душеполезном чтении» за 1871–1875 гг.; Вруцевич М. Руководство для консисторий, духовных следователей и духовенства. – СПб., 1909; Татищев С.С. Император Александр II. Т. 2. – СПб. 1903; Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. – СПб. 1902; Кострыкин А.Н. Формирование новой конфессиональной политики России в Царстве Польском (сер. 60-х годов XIX века) // Вестник МГУ. Серия История. – 1995. – № 4; Папков А.А. Церковно-общественные интересы в эпоху царя-освободителя. – СПб., 1902; Беллюстин И.С. Описание сельского духовенства. – Париж. 1858.
3. История России в XIX веке. Т. 3. СПб. 1908; Отдел рукописей и редких книг Российской национальной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, ф. 257, оп. 1, д. 5, л. 9 об.; История христианской церкви в XIX веке. Т. 2. Пг. 1901, с. 605; Указы 1 июня 1851 года и 9 августа 1864 года в П.С.З. №№ 25236 и 28470; ст 282 и далее Устава о предупреждении и пресечении преступлений в редакции 1871 года.
4. См. ст. 279 Устава о предупреждении и пресечении преступлений; Отчет обер-прокурора св. синода за 1849 год. – С. 39.

УДК 340.15(477-250д=112.2)“18”

Я.В. Шевчук-Бела

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ НІМЕЦЬКОЇ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ ГРОМАДИ НА ТЕРИТОРІЇ ОДЕСИ В ХІХ СТОЛІТТІ

Необхідність забезпечення державою прав і свобод національних меншин потребує знання їх історичного розвитку, у тому числі в правовому аспекті.

У зв'язку з цим актуальним є звернення до історії національних громад, що формувались наприкінці XVIII – на початку XIX ст. на території Одеси. Одну з таких громад представляли німці-лютерани.

Метою статті є розгляд та аналіз правового становища німецьких колоністів-протестантів (лютеран) на території Одеси та навколишніх колоній у конфесійному аспекті, зокрема його відображення в загальноімперських законах.

Головним джерелом при дослідженні проблеми були Укази та Накази, надруковані в Повному Зібранні законів Російської імперії; багато матеріалів міститься також у Законодавстві Катерини II [1]. Надзвичайно велику допомогу при написанні даної роботи надали надруковані матеріали фонду ДАОО «Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России 1799–1876» [2].

Проблеми німецьких лютеранських громад Одеси та колоній висвітлювались у працях XIX ст. у контексті загальної історії міста. Передусім це роботи А.О. Скальковського [3]. Цінні відомості містяться також у науковій періодиці тих років («Записки Одесского Общества Истории и Древности», «Русский Вестник» та ін.) [4]. Серед ґрунтовних праць останніх років з цієї проблематики – статті та монографія Е.Г. Плеської-Зебольд [5].

За обсягом прав і привілеїв, з одного боку, та різних обмежень – з іншого, усі існуючі (визнані) на території Російської імперії релігії становили певну ієрархічну структуру. Конфесійна ситуація, яка існувала у XIX ст. на території та навколо Одеси, не була винятком з цього правила. Після пануючої Православної певними пільгами тут користувались інші християнські церкви: протестантські – Лютеранська та Реформатська, Вірмено-Григоріанська, Римо-Католицька. Після християнських церков наступну позицію в ієрархії займали магометани, останніми були іудеї.

Головні положення імперської політики щодо «іновірних» були викладені в 1767 р. у Великому наказі Катерини II, де зазначалось: «В столь великом государстве, распространяющем свое влияние над толь многими разными народами, весьма бы вредной для спокойствия и безопасности своих сограждан был порок, запрещение или недозволение их различных вер»... «И нет подлинного средства, кроме разумного иных законов дозволения, православною нашей верою и политикою неотвергаемого, которым бы можно всех сих заблудших овец паки привести к истинному верных стаду» [6].

Маніфест від 4 грудня 1762 р. констатував, що Катерина II «иностранных разных наций, кроме жидов, с обыкновенною императорскою милостию на поселение в Россию приемлет» і всім їм «монаршая милость и благоволение оказано будет» [7].

У квітні 1763 р. Сенат видає Указ, згідно з яким «призываются на поселение в Россию всех наций народы», яким дозволяється «по их законам церкви строить и содержать позволить в тех местах, где они селиться похотят» [8].

Існували обмеження і для неправославних християнських конфесій: їм заборонялось будівництво монастирів та навернення у свою віру підданих Російської імперії православного віросповідання.

Головним органом церковного управління над іновірними християнськими

сповіданнями була Юстиць-колегія ліфляндських, естляндських та фінляндських справ, запроваджена 23 лютого 1734 р., якій було доручено верховне керівництво духовними справами Протестантської та Римо-католицької церков. До 1810 р. Юстиць-колегія була підпорядкована Сенату. Відповідно до Указу від 25 липня 1810 р. [9], її функції перейшли до Головного управління духовних справ закордонних віросповідань, яке 24 жовтня 1817 р. перейшло до щойно створеного Міністерства духовних справ та народної освіти [10].

За указом від 20 липня 1819 р. у євангелицько-лютеранській церкві на території Російської імперії було впроваджено сан єпископа; йому мусили підкорятися протестантське духовенство і всі протестантські громади на території Росії. Єпископ призначався царем. 28 грудня 1832 р. було прийнято закон про євангелицько-лютеранську церкву: впроваджено Генеральну консисторію; керівництво церковними справами перейшло з Міністерства народної освіти до Міністерства внутрішніх справ, у складі якого було створено особливий Департамент духовних справ іноземних віросповідань [11].

Протестантські релігійні напрями в Російській імперії належали до тих, що вільно сповідуються. Протестантам, як і іншим «іновірним», було заборонено навертати до своєї віри православних; місіонерська діяльність була дозволена лише стосовно нехристиянських народів.

Російські державні установи не втручались у догмати протестантських церков. Зокрема, Указ Синоду від 17 червня 1773 р. визначає: «...отныне преосвященным архиереям в дела, касающиеся до всех иноверных исповеданий и до построения по их законам молитвенных домов, не вступать, а предоставлять оное все на рассмотрение светских команд...» [12].

Питання облаштування церков та поселян, відносин з державними органами належали до компетенції Канцелярії піклування іноземців. Суперечки з церковних та економічних справ між пасторами, старшинами та мирянами були справою Юстиць-колегії.

Правове становище протестантських громад на початковому етапі їх існування визначалось індивідуально, з врахуванням особливостей та побажань. Зокрема, за доби Катерини II (резолуція від 31 січня 1765 р.) було дозволено в кожній новій окрузі будувати державним коштом одну церкву з усім необхідним та будинок для пастора. Витрати мусили бути сплачені після закінчення пільгових років мешканцями округи – з кожного подвір'я по однаковій частці.

Протестантських патерів, як і католицьких пасторів, визначала Канцелярія піклування іноземців, сплачуючи їм платню від казни [13].

На території Одеси та навколишніх землях представниками протестантських конфесій були німці: мешканці колоній – Гросслібенталь, Люстдорф, Петерсталь, Францфельд тощо та мешканці ремісничої колонії в Одесі. Більшість їх належали до євангелицько-лютеранської церкви.

Як вже зазначалось, формально їм гарантувалась свобода віросповідання і підтримка з боку уряду. Проте ставлення влади Російської імперії до німців-колоністів не було завжди однаковим. Як свідчить «Высочайше утвержденный доклад Сената «О предполагаемых средствах к поправлению состояния Новороссий-

ских иностранных поселенцев, и об учреждении под ведомством Экспедиции Государственного хозяйства, конторы Опекунства Новороссийских поселенцев» від 6 квітня 1800 р., для Йозефстальської колонії було викликано з Голландії пастора Кірхмана. Відповідно до угоди з ним, він мусив отримати землю в довічне й спадкоємне володіння – 500 десятин, 2000 карбованців без відсотків на 10 років та утримання 400 крб. на рік на перші 10 років; після цього утримувати пастора мусили колоністи. Проте ані землі, ані грошей він не отримав [14].

У вересні 1803 р. Ришельє звернувся з клопотанням до МВС та Юстиць-колегії, де йшлося про необхідність присутності на півдні імперії лютеранського й католицького священиків. Внаслідок цього було видано імператорський указ про призначення для переселенців з Німеччини до Одеси лютеранського священика [15].

Правове становище лютеранського духовенства та німецьких колоністів-лютеран регламентувала «Інструкція для внутрішнього распорядка и управления Новороссийских колоний» [16]. У першій статті «Про підпорядкування поселян церкви; про утримання Пасторів та обов'язки останніх...» зазначається: «Главнейшая должность всех поселян повиноваться закону своей церкви: для чего должно, чтобы каждый из них в воскресные и праздничные дни... приходил в храм... молился, слушал слово Божие. Если же кто ...по ленности...удалются от того будет, то такового в первый и второй раз увещевать, потом брать пеню по 10 копеек...; употреблять на общественную работу...» [17].

Утримання пасторів лютеранського віросповідання, відповідно до «Інструкції», після перших десяти років стає обов'язком колоністів; останні повинні обирати для цього церковних старост. Для тих колоністів, які відмовляються платити гроші на користь церкви, була передбачена система покарань – грошові стягнення, громадські роботи. Окремо зазначається, що місцеві чиновники повинні надавати таким обраним церковним старостам усіляку підтримку [18].

Поруч з цим в «Інструкції» зазначається: «...пасторы колонистов... отправляют долг звания своего... по данным им от их Духовного Начальства наставлениям и предписаниям: в светские же и другие Священническому сану не приличные дела отнюдь не вмешиваются» [19].

Початок лютеранської колонії-громади в Одесі пов'язаний з призначенням на посаду та прибуттям до міста пастора Пферсдорфа, який мусив взяти під свою опіку одеських прихожан та колонії Гросслібенталь, Люстдорф, Петерсталь, Францфельд, Нейбург [20]. Пастор залишився в одній з колоній [21].

У 1804 р. німецькій лютеранській громаді (яка водночас була ремісничою колонією) було виділено ділянку землі на міському цвинтарі та землю для будівництва церкви. За умовами колонізації (одеські німці-ремісники вважались колоністами до 1816 р.) церква повинна була будуватись за рахунок державних коштів. Олександр I гарантував переселенцям право будувати церкви та будинки священиків державним коштом у разі наявності не менш як 200 родин.

У 1811 р. до Одеської німецько-лютеранської громади-колонії приїхав проповідник Карл Август Беттінгер. Від цього часу в метричній книзі появляються записи про народжених та померлих, фіксується загальна кількість прихожан,

обирається церковна рада, постає питання про будівництво церкви. На означене будівництво в тому самому 1811 р. виділено 35377 карбованців 90 копійок; проте гроші видані не були, оскільки у 1812 р. було припинено майже все будівництво державним коштом.

Питання про виділення коштів на будівництво знову порушується перед урядом у 1816 р. Міністр внутрішніх справ надав відмову, обґрунтовану тим, що одеські німецькі ремісники вже не є колоністами (підлягають не Піклувальному комітету, а міському відомству, яке зарахувало їх до міщанського стану) [22].

У 1818 р. в Одесі було утворено євангелицько-лютеранську суперінтендатуру, яка проіснувала до 1833 р. К. Беттінгер став суперінтендантом [23].

У 1821 р. церковна рада отримала дозвіл на будівництво храму від Одеського комітету під керівництвом градоначальника Н.Д. Трегубова; будівництво було розпочате у 1824 р.

Коштів німецької лютеранської громади не вистачало. К. Беттінгер звертається з клопотанням до імператора про виділення державних коштів, мотивуючи це тим, що одеські німці-лютерани лишаяться колоністами, оскільки, по-перше, їх не виключено з ревізійного колоністського списку; по-друге, вони користуються власним судом у ремісному приказі [24]. У 1826 р. гроші були отримані, і у 1827 р. будівництво лютеранської церкви успішно завершується. Частково лютеранська громада повернула державну позику (4600 рублів), інші кошти були зняті імператором з рахунків міської думи.

З 1826 р. при громаді було відкрито причетницьку семінарію; згодом при церкві збудували богодільню.

Надто активна діяльність лютеран певною мірою призвела до того, що Указом Сенату від 16 серпня 1828 р. Беттінгер був позбавлений своєї посади [25].

З 1835 р. пастор лютеранського приходу за наказом євангелицько-лютеранської консисторії був затверджений засідачем Піклувального комітету, оскільки церковне майно перебувало в його віданні.

У 1848 р. при німецькій громаді було відкрито середній навчальний заклад для дітей німецьких колоністів та міських німців-бюргерів; у 1858 р. цей заклад було перетворено на Німецьке реальне училище св. Павла. Тоді ж побудовано школу для дівчат, відкрито притулок для хлопців-сиріт, до якого приймалися діти будь-якого віросповідання. Утримувались сироти за рахунок пожертвувань та харчових поставок з німецьких колоній [26].

У 1898 р. в Одесі замість старої була побудована нова церква (кірха), яка стала осередком духовного життя одеських німців.

Крім вже згаданих обмежень для християнських неправославних церков на території Російської імперії, євангелицько-лютеранській було заборонено хрестити підкинутих немовлят за канонами своєї віри, це можна було робити лише за православним обрядом [27].

Таким чином, можна відзначити, що німецькі колоністи-протестанти згідно із законодавством Російської імперії користувались певними пільгами. Про це свідчать обіцянки уряду надання їм на першому етапі можливості будувати церкви та будинки священників; невтручання російських державних установ до

догматів протестантських церков; пільгові роки; призначення на початку ХІХ ст. імператорським указом з Німеччини до Одеси лютеранського священика.

Разом з тим імперська політика стосовно протестантів, у тому числі лютеран, була спрямована передусім на те, щоб тримати їх під державним контролем, у зв'язку з чим існувала велика кількість різних обмежень. Це, зокрема, заборона будівництва монастирів; заборона навернення у свою віру православних; державне керівництво протестантськими церквами – призначення єпископа імператором, визначення пасторів Канцелярією піклування іноземців тощо; євангеліцько-лютеранській церкві в Одесі було заборонено навіть хрестити підкинутих немовлят за канонами своєї віри.

Література

1. Законодательство Екатерины II. – М.: Юрид. лит., 2000. – Т. 1.
2. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России 1799-1876. – Т. 1. – О., 1998; Т. 2. – О., 1998; Т. 3. – О., 1998; Т. 4. – О., 2003; Т. 5. – О., 2004; Т. 6. – О., 2004.
3. Скальковский А.О. Первое тридцатилетие города Одессы. 1793 – 1823. – О., 1837; Скальковский А.О. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730 – 1823. – О., 1838.
4. Описание Бессарабской области: Составленное ведомства государственной коллегии иностранных дел надворным советником Павлом Свиныным 1816 г. // Зап. ООИД. – О., 1867. – Т. 6, отд. 1. – С. 205-206; Защук А. Этнография Бессарабской области // Зап. ООИД. – О., 1863. – Т. 5, отд. 1, ч. III. – С. 491-586.
5. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы. – О., 1999; Плесская Э.Г. Одесская ремесленная колония (первая половина XIX в.) // Немцы Одессы и Одесского региона. – О.: Астропринт, 2003. – С. 124-136; Плесская Э.Г. Вклад немцев в промышленное развитие Одессы с попыткой рассмотрения культурологического аспекта проблемы // Немцы Одессы и Одесского региона. – О.: Астропринт, 2003. – С. 137-162.
6. Законодательство Екатерины II... – С. 969.
7. Законодательство Екатерины II... – С. 969.
8. Законодательство Екатерины II... – С. 970.
9. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. 31. – № 27106. – С. 814-834.
10. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России 1799–1876. – О., 1998. – Т. 2. – С. 11.
11. ПСЗРИ. – Собр. 2. – Т. VII. – № 5866. – С. 941-942.
12. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. XIX. – № 13996.
13. Законодательство Екатерины II... – С. 978.
14. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. XXVI. – № 19372. – С. 115-128.
15. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. XXVII. – № 20988. – С. 932-934.
16. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. XXVI. – № 19873. – С. 635-649.
17. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. XXVI. – № 19873. – Ст. 1. – § 1.
18. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. XXVI. – № 19873. – Ст. 1. – § 2.
19. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. XXVI. – № 19873. – Ст. 1. – § 3.
20. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России 1799 – 1876. – О., 1998. – Т. 1. – № 146.
21. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы. – О., 1999. – С. 170.
22. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России. – Т. 6. – № 5930. – С. 181.
23. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России 1799 – 1876. – О., 1998. – Т. 2. – С. 28.
24. Плесская Э.Г. – Одесские немцы... – С. 174.
25. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России. – Т. 3. – № 2236. – С. 48.
26. Плесская Э.Г. Одесские немцы... – С. 176.
27. Плесская Э.Г. Одесские немцы... – С. 178.